

Seljuklylarda aýdym-saz we edebiýat / dowamy

Category: Aýdym-saz sungaty, Kitapcy

написано kitapcy | 23 январа, 2025

Seljuklylarda aýdym-saz we edebiýat / dowamy Türkmenlerin[118] Selçuklular zamanında göç ettikleri, Anadolu'ya yerleştikleri bilinmektedir. Bahaddin Ögel'de Selçuklular arasında görülen sazların bütün Türk dünyasında görülen sazlarla aynı olduğunu, şaman davulu olarak bilinen deflerin her tarafta çalındığını vurgular. Türkiye Selçuklularında yetişen abdallar, bacıyan-ı rum olarak bilinen kadınlar veya Horasan erenleri olarak bilinen şeyhler, gezgin dervişler ilahi, nefes, türküler söyleyerek ahlaki değerleri öğretmeye ve toplumda yaymaya çalışırlardı. Onların çabaları ve yardımlaşma tekkeleri ile birçok Anadolu yerlisinin Müslüman olduğu söylenebilir.

XIII. yy.'da Türkiye Selçukluları zamanında yazılan eserler içinde muhtemelen müzik unsurları içeren ilk rüya tabiri kitabı II. Kılıçaslan adına Ebülfazl Hüseyin Tiflisi'nin yazdığı Kamilü't-tabir[119] adlı eserdir. Selçuklu Tuğrul Bey ve Alparslan'a bağlı Cürcan ve Taberistan hükümdarı olan Keykavus b. İskender'in (ö. 1100?) Farsça yazdığı Kabusname adlı eserinde padişahlara yapılan tavsiyeler içinde eğlence meclislerinin nasıl olması gerektiğine, mutriblerin bilmesi gereken makam ve eğlence formlarına yer verilmiştir. Bu bilgileri çevirilerinde de görebilmekteyiz.[120] Bu yüzyılda oluşan ancak daha sonra yazıya alınan Dede Korkut Hikayeleri, Oğuzname, Battalname, Ebu Müslim Horasani, Saltukname gibi destanlarda müziği ilgilendiren bazı bilgiler vardır. Bu gibi eserler yanında Kutadgu Bilig gibi Selçuklu toprakları dışında kaleme alınan eserler de Türk müzik terminolojisini önemli oranda aydınlatmaktadırlar. XIII. yüzyıl izlerini taşıyan ve bu dönemde Anadolu'ya geldiği bilinen fakat XV. yy. ikinci yarısında kaleme alınan destanlardan Dede Korkut Hikayeleri, Muharrem Ergin tarafından günümüz diline çevrilmiştir

(İstanbul 1971). Dede Korkud'da müzik öğeleri için Orhan Şaik Gökyay neşri (1990), M.R.Gazimihal[121] ve Ethem Ruhi Üngör'ün makalelerine bakılabilir.[122]

Türk kültürünün İtil-Ural, Kazan, Horasan'dan Anadolu'ya taşındığını gösteren birçok örnek bulunabilir. Günümüzde Türk Halk Müziği veya Aşık müziği olarak gelişen saz şairleri geleneği içinde olduğu gibi Horasan'dan göç türküleri bunu kanıtlamaktadır. Nazariyat eserlerinde tanımı yapılan Horasan makamının bu döneme ait olduğu sanılmaktadır. Yazılı metinler arasında daha sonraki bir tarihte yazılmış bir müzik nazariyatında[123] yer alan, "gagasında yüz delik bulunan, öttüğü zaman her deliğinden ayrı nağme çıkan, Hindistan'da bulunup binyıl yaşayan, ölürken acıklı nağmeler seslendirebilen Kaknüs adında bir kuş" hikayesi Selçuklu Dönemi sufi şairlerinden Feridüddin Attar'ın kitabında[124] da yer alan bir müzik mitolojisidir. Hatta aynı yerde bir filozofun onunla düşüp kalkarak müziği icat ettiği de belirtilir.

Şüphesiz Selçukluların hükmettiği topraklarda bulunan toplumların da icra ettikleri müzikler vardı. Ateşe tapan Mecusiler, Yahudiler, Hristiyanlar, Sabiler bunlardandır. Ancak müziği kaleme alanların bu devirde anlattıkları müzik literatüründe böyle bir ayrımı göremiyoruz. Bu arada elimizde bulunan belgelerle devamlı değişen nüfus hareketleri ile gerek form, gerek enstrüman veya müzik açısından birbirlerinden etkilenen, icra edilen bir müziği diğerlerinden ayırmak imkansızdır. Bununla birlikte sultanların etrafında gördüğümüz müzisyenlerin, sultanların hoşuna giden ve onların çocukluklarından beri dinledikleri müzik türünde olması tabiidir.

Bu tür müziği icra eden müzisyenleri sadece Selçuklu toprakları ile sınırlı düşünmemek gerekir. Doğu müziğinin görüldüğü muhtemelen Selçuklu müzisyenlerin ve Gaznelilerin etkisi ile Hindistan'da eski Vedic ve Raga müziği üzerine XII. yy.'da yeni bir müzik akımı yaygınlaştı. Müslümanların fethetmesi ve bölgeye yerleşmesi ile gittikçe yayılan Türk ve İran etkili müzik daha sonra kurulan Delhi Sultanlarının

(1202'dan sonra kurulan Memluk, Halaci, Tuğluk, Seyyid, Ludi hanedanları 1526'ya kadar hüküm sürdüler) koruması altına girdi. Aslen Orta Asyalı bir Türk ailesinden gelen Emir Hüsrev Dihlevi (ö. 1325) bu müzik anlayışında etkili olan bir isimdi.

■ Selçuklu İkonlarında Müzik

Taş kabartmalar, minyatür ve seramiklerde görülen resimler de müzik tarihçileri için birinci elden kaynak olarak değerlendirilmelidir. Minyatür sanatının en eski örnekleri Bağdat ve Şiraz'da yapılan eserlerdir. Bunlar Makamat (Hariri'nin), Kelile ve Dimne, Varaka ve Gülşah adlı eserlerdir.

Selçuklu dönemlerinden kalma minyatürlü eserlerle birlikte seramik ve madeni tabaklar, taş oyma eserler de günümüze gelmiştir. XII. yy. sonları ile XIII. yüzyıl başlarında Selçuklu topraklarında yaşadığı kabul edilen ilk mekanik, otomatik kitabın yazarı Ebü'l-İz Cezerî'nin[125] eserindeki birkaç otomatik makine müzik aleti ile ilgilidir. Ebül-İz el-Cezerî'nin, Kitabü'l-Cami' beyne'l-ilm'i, Artuklu Hükümdarı Melik Salih Nasrüddevle (bazı yerlerde Nasreddin Mahmud) için otomatik makineler üzerine 1205'de yazılmış olan bu eserin dördüncü bölümünde nefir, kös, def, zurna, çenk, daire, zil, nakkare, davulbaz çalanlardan oluşan takımların görüldüğü minyatürler ile düdük ve saz çalan iki otomatik makinenin de planı vardır. Kitap basılmış olmakla birlikte Türkiye'de yazmaları da vardır.[126] Eserde bulunan minyatürlerden birinde çalpara, çift taraflı davul, ud, def, ney çalan bir grubun önünde elinde su dolu tası bir başka boş tasa akıtarak müzik yapan altı kişilik bir grup vardır.[127] Otomatik saatlerden biri kayık içinde, ağzında boru tutan, bir adam şeklindedir. Kayığa belirli bir miktar su dolunca adam boruyu öttürecek şekilde tasarlanmış, saatte bir çalar saat idi.[128] Bu eserdeki otomatik su saatlerinden biri İstanbul Teknik Üniversitesi tarafından yeniden yapıлып çalıştırılmıştı.

İskender konusunu ilk ele alanlardan ünlü Selçuklu şairi Nizami Gencevi'nin (ö. 1214) eserleri de birçok kez

minyatürlenmiştir. Onun Hamse'sinin Şerefname ve İkbalname adlı beşinci ve altıncı kısımlarında bu konu işlenmiştir.[129] Bu eserin tercümesini yapan Ahmedî'nin XV. yy.'da minyatürlenmiş İskendername adlı eserinde çenk ve neyi anlatan bir bölüm vardır.[130]

Bunun dışında Selçuklulardan günümüze gelen ikonlar arasında elde bir de kabartma taş vardır. En geç XIII. yy.'la ait olduğu kabul edilen Selçuklu Devri'nde işlenmiş taş üzerine oyarak yapılmış bu kabartma tanbur/ut çalan bir adam/kadın figürü taşımaktadır. Bu kabartma taş bugün Berlin müzesindedir.[131]

Selçuklulardan kalma madeni veya seramik tabaklarda müziği içeren çizimler görülmektedir. Selçuklu Dönemi'ne ait bir madeni tabağın dibinde ut çalan bir adam figürü[132] kabartması görülmektedir. Selçuklular için önemli bir şehir olan Nişapur seramik tabak örneklerinin bulunduğu bir şehirdir. X. yüzyıla ait Nişapur'da bulunmuş bir seramik tabakta oynayan iki kadın figürünün Türkler olduğu sanılmaktadır.[133] Ele geçenler içinde XII. yüzyıl sonları ile XIII. yüzyıl başlarına ait iki resimli seramik vardır. Bunların birinde görülen iki kişiden kadın olan elinde kadeh tutarken karşısında duran adam çeng çalıp şarkı söylemektedir.[134] Selçuklu Devri seramiğinde de yine iki kişi vardır. Bunlardan biri ut veya iki telli kopuz çalmakta, diğeri dinlemektedir.[135] Aynı eserde bir hokka üzerine resmedilmiş oynayan kadınlar,[136] bir diğer seramik üzerinde def ve ney çalan iki kişinin yanında yine muhtemelen çeng çalan bir adam ve oynayan insanlar figürleri görülmektedir.[137]

XII. yüzyıl sonlarına ait İran'ın Rey şehrinde bulunmuş kenar figürleri def, ney, ut, çalpara gibi müzik aletleri çalıp oynayan kadınlar bulunan bir tabak,[138] XII. yüzyılın ikinci yarısına ait olup Kelekian koleksiyonunda bulunan siyah boya ile renklendirilmiş iki telli kopuz veya ut çalan Türk oturuşlu bir kadın figürlü kase,[139] Tar'a benzeyen telli bir müzik aletini çalan Türk oturuşlu kadın figürlü Rey'de bulunmuş bir sürahi[140] Kelekian koleksiyonu içindedir. Aynı

tarzda resmedilmiş bir telli müzik aletini çalan kadın figürlü seramik tabak Berlin State Museum'da bulunmaktadır.[141] Aynı yüzyılda yapılmış Selçuklular Devri'ne ait çalpara ile oynayan biriyle resimlenmiş olan bir kase ise Sir Alan Barlow koleksiyonundadır.[142] Mısır'da hüküm süren Fatimiler zamanına ait Kahire Arap Müzesi'nde bulunan bir seramikte elinde ut tutan bir kadın figürü görülmektedir.[143] Walter Feldman, Music of the Ottoman Court adlı eserinde rebap çalan kadın minyatürünün görüldüğü bir Selçuklu çinisine yer vermiştir (Berlin 1996, s. 118).

XIII. yüzyıla ait Kirman'da ele geçmiş dört telli bir müzik aleti çalan Türk oturuşu denilen oturuşla bağdaş kurmuş kadın figürlü bir çini parçası Suriye'de bulunmuştur.[144] Rey-Sultanabad'da bulunmuş Viktoria and Albert Müzesi'nde XIII. yy.'a ait bir vazoda çeng çalan kadın,[145] Mrs. Hamilton Rice koleksiyonunda bir seramik bardakta def çalan kadın,[146] J.A.Barlow koleksiyonundaki Kaşan'da bulunmuş bir tabakta çalparasıyla oynayan çengi,[147] Metropolitan Museum'da bulunan bir hanende kadın yanında ut çalan kadının resmedildiği tabak[148] figürleri Selçuklular Dönemi'ne ait müziğin figürleridir.

Yrd. Doç. Dr. Recep USLU.

Alıntı Kaynağı: Türkler, Cilt: 6 Sayfa: 162-173.

■ Kaynaklar:

- ♦ Abbas Muhammed, Tasnifü'l-ulum beyne Nasreddin Tusi ve Nasreddin el-Beyzavi, Beyrut 1996.
- ♦ Ahmet b. Mahmut, Selçukname (haz. Erdoğan Merçil), İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, ts. (1977).
- ♦ Asım, Necib, "Selçukilerin Musikisi", Ma'lumat, sy. 112, İstanbul 1897.
- ♦ Atasoy, M. Cahit, "Türk Musikisi Konservatuvarı Olan Mevlevihaneler", Türk Edebiyatı, II/14, 1973, s. 36-37. Atıl, Esin, Freer Gallery of Art, Washington 1973.
- ♦ Bezer, Gülay Ogün, Begteginliler, İstanbul 2000.

- ◆ Danişmend, İsmail Hami, Türklük Meseleleri, İstanbul 1983.
- ◆ Danişpejuh, Hüner u merdüm, sy. 151, 1354, s. 61-62; sy. 152, 1354, s. 67-68.
- ◆ DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1989, I.
- ◆ Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, VII-VIII. Cilt, İstanbul 1989.
- ◆ Duygulu, Melih, "Gaziantep'te Barak Türkmenlerinin İskan Havaları", Türk Halk Kültürü Araştırmaları, 1991/2, s. 31.
- ◆ Ebül-İz Cezeri, el-Câmi Beyne'l İlmi ve'l Ameli'n Nafi, Halep 1979; tıpkıbasım Ankara: Kültür Bakanlığı yay. 1990.
- ◆ Ebü'l-Kasım Tafadduli, Sema-ı Dervişan der Terbiyyet-i Mevlana, Tahran 1991.
- ◆ Erendil, Muzaffer, Dünden Bugüne Mehter, Ankara 1992.
- ◆ Farmer, H. G., A History of Arabian Music, London 1929; a. y., "Music of the Pars", A Survey of the Persian Art (ed. A. U. Pope), Tahran 1977, VI. Cilt.
- ◆ Faruki (el-), İsmail Râci-Luis Lâmie, İslâm Kültür Atlası (çev. Mustafa Okan-Zerrin Kibaroglu), İstanbul 1991.
- ◆ Fehervari, Geza, Islamic Pottery, London 1973.
- ◆ Feridüddin Attar, Mantıku't-tayr (çev. A. Gölpınarlı), I-II, İstanbul 1990.
- ◆ Gazimihal, M. Ragıp, Türk Askeri Muzıkları Tarihi, İstanbul 1955.
- ◆ Gölpınarlı, A., Mevlana'dan Sonra Mevlevilik, İstanbul 1983.
- ◆ Grube, Ernest J., Islamic Pottery, London 1976.
- ◆ Hariri, Makamat (çev. Sabri Sevsebil), İstanbul 1991.
- ◆ İbn Battuta, Seyahatname (çev. M. Şerif), İstanbul 1333.
- ◆ İbn Bibi, el-Avalimül alaiyye, tıpkıbasım Ankara 1956; eserin Türkçesi: Anadolu Selçuki Devleti Tarihi (çev. M. Nuri Gençosman), Ankara 1941.
- ◆ İbn Bibi, el-Evâmirü'l Alâiyye (çev. Mürsel Öztürk), I-II, Ankara 1996; İbn Bibi, Ahbar-ı Selaçike-i Rum (eklerle yayına haz. Muhammed Cevad Meşkur), Tahran 1350 hş.
- ◆ İbn Haldun, Mukaddime (çev. Zakir K. Ugan), İstanbul MEB yay. 1988.
- ◆ İbn Kesir, el-Bidaye, Beyrut 1966.

- ◆ İbn Teymiyye Külliyyatı (çev. M. Sait Şimşek v. dğr.), İst. 1988, I-III.
- ◆ Köymen, M. Altay, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, III, Ankara 1992; V, Ankara 1993.
- ◆ Lane, A., Early Islamic Pottery: Mesopotamia, Egypt and Persia, London ts.
- ◆ Mansuroğlu, Mecdud, "Anadolu'da Türk Yazı Dilinin Başlama ve Gelişmesi", Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, IV/3, İstanbul 1951.
- ◆ Merçil, Erdoğan, Türkiye Selçuklularında Meslekler, Ankara 2000.
- ◆ Nizamülmülk, Siyasetname (haz. Mehmet Altay Köymen), Ankara: Kültür Bakanlığı yay. 1982. Nizami Gencevi, Mahzen-i Esrar (çev. M. Nuri Gencosman), Ankara 1946.
- ◆ Ögel, Bahaddin, Türk Kültür Tarihine Giriş, IX. Cilt, Ankara 1987.
- ◆ Özalp, M. Nazmi (derl.), Türk Musikisi Tarihi, I-II, Ankara 1986.
- ◆ Pope, Arthur U. (ed.), A Survey of Persian Art, X, London 1938.
- ◆ Ruzbihan Bakli, Meşrebü'l-ervah (haz. M. Nazif Hoca), İstanbul 1973.
- ◆ Sadi Şirazi, Bostan ve Gülistan (çev. Kilisli Rifat Bilge), İstanbul 1978.
- ◆ Sanal, Haydar, Mehter Musikisi, İstanbul 1964.
- ◆ Shehadi, Fadlou, Philosophies of Music in Medieval Islam, Leiden 1995.
- ◆ Turan, Osman, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul 1996.
- ◆ Turan, Osman, Selçuklular Tarihi, Ankara 1965.
- ◆ Turan, Osman, Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar, Ankara: TTK yay., 1958.
- ◆ Tusi, Ahlak-ı Nasiri (haz. Mücteba Minovi), Tahran 1364.
- ◆ Türk Dünyası Kültür Atlası Selçuklular Dönemi 2, Ankara 1997.
- ◆ Uludağ, Süleyman, İslâm Açısından Mûsikî ve Semâ, Bursa 1992.
- ◆ Uslu, Recep, "Sultan II. Murad Devri'nde Musiki", Journal of

the Academic Studies/Akademik Araştırmalar Dergisi, sy. 4-5, 2000, s. 458.

◆ Uygun, M. Nuri, Safiyyüddin Abdülmümin ve Kitabül Edvarı, İstanbul 2000.

◆ Uzunçarşılı, İ. Hakkı, Medhal, Ankara 1970.

◆ Wright, Owen, The Modal System of Arab and Persian Music: A. D. 1250-1300, Oxford 1978.

■ Dipnotlar:

[1] Selçuklular hakkında bk. Köymen, M. Altay, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, I-IV, Ankara: TTK yayını, 1992; Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, VII-VIII. Cilt, İstanbul 1989, dipnotlarda DGBİsl. Tar., olarak gösterilecektir; Horasan için bk. Uslu, Recep, Horasan Tarihi, doktora tezi, 1997, Uludağ Üniversitesi.

[2] Uzunçarşılı, Medhal, s. 28; Köymen, Büyük Selçuklu İmpa., III, 88; DGBİsl. Tar. VII, 191-192.

[3] İbn Haldun, Mukaddime, II, 3-9; İbn Bibi, s. 168, 229 ve Aksarayi Tezkiresi'nden Millet Ktp., I, s. 138; II, s. 10, 67'nden naklen Uzunçarşılı, Medhal, Ankara 1970, s. 28; DGBİsl. Tar., VII, 192.

[4] DGBİsl. Tar., VIII, 362.

[5] Efdaleddin Kirmani, Bedayiul Ezman, s. 104; Muh. b. İbrahim, s. 116; DGBİsl. Tar., VII, 276.

[6] Nizamülmülk, Siyasetname, s. 162, 174.

[7] Ahmet b. Mahmut, Selçukname, İstanbul 1977, I, s. 10.

[8] Köymen, Büyük Selçuklu, III, 88.

[9] Köymen, Büyük Selçuklu, III, 88-89.

[10] Turan, Osman, Selçuklular Zamanında Türkiye, İst. 1996, s. 29; II. Eyüpsultan Sempozyumu, s. 181.

[11] Kitabül İnba, Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 4229, vr. 15b'den Köymen, Büyük Selçuklu, V, 11.

[12] İbnül-Esir, X, 449'den Köymen, Büyük Selçuklu, V, s. 100.

[13] İbnül Cevzi, X, 5'den Köymen, Büyük Selçuklu, V, s. 121; Bukat için "nakkare" yerine Köymen'de geçen "trampetler" ifadesi yanlış olmalıdır.

- [14] İbn Haldun, Mukaddime, trc. Zakir K. Ugan, İstanbul MEB yay. 1988, II, 3-9.
- [15] Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 336; II. Eyüpsultan Sempozyumu, s. 181.
- [16] İbn Battuta, Seyahatname, trc. Şerif, II, s. 252-253; Turan, Selçuklular Tarihi, Ankara 1965, s. 296.
- [17] Osman Gazi'ye nevbet verildiğini birçok tarihçi kaydeder: Aşıkpaşazade, s. 98; Şükrullah, s. 52; Nişancı Mehmed, s. 344; Ali Tarihi, V, 29-30; Pakalın, Mehmed Zeki, "Mehterhane-i Hakani", Edebiyyat-ı Umumi Mecmuası, sy. 3, 1332, s. 72; Ataman, Sadi Yaver, "Mehterden Meytere", Musiki Mecmuası, sy. 244, 1948, s. 12; Sanal, Mehter Musikisi, s. 5; Üngör, Ethem, Türk Marşları, Ankara 1966, s. 10; Erendil, Mehter, s. 11; Özalp, Türk Musikisi Tarihi, I, 10-11; Anna Masala, La Banda Militiare Ottomana: Mehter, Roma 1978.
- [18] TSMK, III. Ahmed, nr. 3469, nesih.
- [19] Karatay, Arapça Yazmalar, III, 878'da tanımlanan bu eser Shiloah kataloğunda yoktur. Gazimihal, Askeri Mızıkaları hakkındaki eserinde bu eseri kaynak olarak kullanmıştır.
- [20] Feridüddin Attar, Mantıku't-tayr, I, s. 187 "kimin davulu ve bayrağı varsa o derviş değildir, onun eline geçen şey sadece bir sesden ibarettir, bayrağı dalgalanır, davulu dövülür fakat davuldan çıkan ses bir akçe bile etmez"; II, 56 saltanat nevbeti vurmak.
- [21] İbn Hallikan, Vefeyat, I, 437; DGBİTar., VIII, 80; İlk mevlid merasiminin Selçuk beyliklerinden Erbil Atabeyi Muzafferüddin Kökböri tarafından yapıldığı da ileri sürülmüştür. Bk. Uludağ Üniv. İlah Fak. Dergisi, II/2, 1987, s. 75.
- [22] Bezer, Gülay Ogün, Begteginliler, İst. 2000, s. 129-130.
- [23] Bezer, Begteginliler, s. 129-130; Fatımilerden başlayıp Osmanlılara kadar mevlitler konusunda bk. Ahmet Aymutlu, Süleyman Çelebi ve Mevlid-i Şerif, İst. 1995; Arapça ve Farsça yazılmış mevlitler için bk. Ayşe N. Pekolcay, Mevlid, Ankara 1993, s. 26.
- [24] Köprülü Ktp., nr. 1631/7; Shiloah, 339.
- [25] Sülemî ve Risaleleri, çev. Süleyman Ateş, s. 28 ve 62

sema hakkındadır.

[26] Allah Dostları, I-XII, İstanbul 1995.

[27] Hayatı için bk. Recep Uslu, "Dekkak", DİA, IX, 112; Buna ilave olarak Hüner u merdüm, sy. 95, 1346, s. 30 türbesinin resmi; Yaşar Çoruhlu'nun makalesi: Bir: Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, VIII, 1997.

[28] Kuşeyri, er-Risâletü'l Kuşeyriyye, Kahire 1966; Türkçesi: çev. Süleyman Uludağ, İstanbul 1980; bir yazması: TSMK, nr. A. 1385, A. 1390, A. 1245.

[29] Uslu, Recep, "Sultan II. Murad Devrinde Musiki", Journal of the Academic Studies/Akademik Araştırmalar Dergisi, sy. 4-5, 2000, s. 458.

[30] Cami, Baharistan, çev. M. Nuri Gençosman, İstanbul 1958, s. 157; Aynı yerde bu bilginin Hariri'nin ünlü eseri Makamat'tan nakledildiği belirtilir.

[31] DGBİsl. Tar., VIII, 377.

[32] Hayyam Rubaileri, haz. A. Gölpınarlı, İstanbul ts. nr. 41, 59, 119, 121, 132, 148, 161, 184, 302, 313.

[33] Hayyam Rubaileri, haz. Gölpınarlı, s. 146-147; Şemseddin Sami, Kamus-ı Alam, III, 2071.

[34] Gazzali'nin hayatı için bk. DİA, XIII, 489-534, Batı dünyasına etkileri: s. 533.

[35] Gazzali, İhyau'l-ulumiddin, Bulak 1878, sema ve mus kısmı, II, 246-283; Türkçe çev. Ahmed Serdaroğlu, İst. Bedir yay., 1974, II, 677-751, sema kısmı; eserin tanıtımı için bk. Shiloah, 110-111; İTED, VII (1979); Faruki, İslam Kültür Atlası, 476; DİA, XIII, 523.

[36] Sadi Şirazi, Bostan, s. 231.

[37] Sadi Şirazi, Bostan, s. 154.

[38] İbnü'l Kayserânî, Fî cevâzi's sema, Kahire 1390/1970; Sühreverdî Ebû Necîb, Âdâbü'l mürîdîn, Haydarabad 1368/1948.

[39] İbnü'l Cevzî, Telbîsü iblîs, Kahire 1921, musiki kısmı: 120-121, 237-279; Faruki, İslam Kültür Atlası, 476; Shiloah, 164.

[40] İbn Teymiyye Külliyyatı, III, 364.

[41] İbn Teymiyye Külliyyatı, III, 363.

[42] İbn Teymiyye Külliyyatı, III, 291, 363.

- [43] M. Amare, el-İslam ve'l-fünunü'l-cemile, Beyrut-Kahire 1411/1991, s. 237-282; Faruki, İslam Kültür Atlası, 478.
- [44] İbn Teymiyye, Fetava (Bu eserindeki musiki meclisleri, sema ve sufiler hakkında görüşlerin değerlendirilmesi için bk. Mustafa Kara, "İbn Teymiyyenin Tasavvuf İstılahlarına Bakışı", Uludağ Üniv. İlah Fak Dergisi, sy. 1, 1986, s. 59. İbn Teymiyye'nin müzik hakkındaki görüşlerini Fadlou Shehadi de incelemiştir: Fadlou Shehadi, Philosophies of Music in Medieval Islam, Leiden 1995, s. 95 vb.
- [45] Mustafa Kara, "İbn Teymiyyenin Tasavvuf İstılahlarına Bakışı", Uludağ Üniv. İlah Fak Dergisi, sy. 1, 1986, s. 59; J. R. Michot, Musique et danse selon Ibn Taymiyye, Paris 1991.
- [46] Bu kitap ansiklopedik bir eser olup tanıtımı için bk. İTED, VII, 1979; Türkiye yazması: Süleymaniye Ktp., Yeni camii, nr. 1004; TSMK, A. 2421, EH 1509, R. 1061; Shiloah, 298-299.
- [47] Faruki, İslam Kültür Atlası, 477.
- [48] Bkz. Seyyid Hüseyin Nasr, İslam Sanatı ve Maneviyatı, s. 207 vd.; S. H. Nasr, "Islam and Music: The Views of Ruzbahan Baqli", Studies in Comp. rel., 10 (1976), s. 37-45.
- [49] Ruzbihan Bakli, Meşrebü'l-ervah, haz. M. Nazif Hoca, İstanbul 1973, s. 276'de 36. fasıl.
- [50] İbn Kesir, el-Bidaye, Beyrut 1966, XII, 279.
- [51] Shiloah, 338; Eserin Türkçe tercümesi: Hasan Kamil vdğr., İstanbul 1992.
- [52] Shiloah, 151-154; İbnül Arabi'nin Futuhatül Mekkiyye adlı eserinden Shehadi, s. 161.
- [53] Uslu, Recep, "Sultan II. Murad Devri'nde Musiki", Journal of the Academic Studies/Akademik Araştırmalar Dergisi, sy. 4-5, 2000, s. 458.
- [54] Mesela XIII. yy.'da ortaya çıkan ve adı "Devse" olarak bilinen Sa'diyye tarikatına ait bir tür sufi töreni Mısır'da ortaya çıkmış, Suriye'ye yayılmış ve XIX. yy. sonuna kadar yapılmasına devam edilmiştir. Recep Uslu, "Devse", DİA, IX, 253-254.
- [55] DGBİsl. Tar., VIII, 153; Turan, Osman, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, 115-116.

- [56] Zekeriyya Kazvini, Asarül bilad, nşr. Wüstewnfeld, Göttingen 1848, s. 357.
- [57] Gölpınarlı, A., Mevlana'dan Sonra Mevlevilik, İstanbul 1983, s. 455; Atasoy, M. Cahit, "Türk Musikisi Konservatuvarı olan Mevlevihaneler", Türk edebiyatı, II/14, 1973, s. 36-37; Ali Rıza Avni, "Mevlevi Musikisi", Aydınlık, IV/32, 1964, s. 9-10; M. Uğur Derman, "Mevlevilikte Musiki", Boğazici, II, 1982, s. 25.
- [58] Mansuroğlu, Mecdud, "Anadolu'da Türk Yazı Dilinin Başlama ve Gelişmesi", Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, IV/3, İstanbul 1951, s. 218, 220.
- [59] Kara, Mustafa, Tasavvufi Hayat, İstanbul 1980, s. 16.
- [60] Ebü'l-Kasım Tafadduli, Sema-ı Dervişan, s. 178-196, 213-218.
- [61] İbn Battuta, Seyahatname (çev. M. Şerif), İstanbul 1330, I, s. 313, 340; Torun, Ali, Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvetnameler, s. 13-14.
- [62] Bayram, Mikail, Bacıyan-ı Rum: Selçuklularda Genç Kızlar Teşkilatı, Konya 1987.
- [63] Ebu Abdurrahman Sülemi (ö. 412/1021), Risale Fis Sema, Köprülü Ktp., nr. 1631/7, vr. 131-138.
- [64] Atasoy, M. Cahit, "Yunus Emre ile Türk Musikisinin İlgisi", Türk Edebiyatı, 1/5, İstanbul 1972, s. 29-30, 50.
- [65] Yunus Emre Divanı, haz. M. Tatçı, Ankara 1990, I, 191; II, 308.
- [66] İbn Haldun, Mukaddime, II, s. 8-9; DGBİsl. Tar., VII, 278; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi, Ankara TTK yay. 1995, s. 507.
- [67] Türkiye Selçuklularında bahçeler: Scott Redford, Landscape and the State in Medieval Anadolıa: Seljuk Gardens, Oxford 2000.
- [68] Köprülü, M. Fuat, Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri, İstanbul 1986, s. 75, 79, 84-86, 180, 181-182.
- [69] İbn Haldun, Mukaddime, II, 370, 371, 372.
- [70] İbn Haldun, Mukaddime, II, 370, 371, 381.
- [71] Sümer, Faruk, Oğuzlar, İst 1980, s. 47.

- [72] Ebülferec Tarihi, Ankara 1950, s. 315.
- [73] Nizamülmülk, Siyasetname, s. 114, 156.
- [74] Nizamülmülk, Siyasetname, s. 167-68.
- [75] Nizamülmülk, Siyasetname, s. 220, 271.
- [76] Sadi Şirazi, Bostan, s. 171-172.
- [77] Sadi Şirazi, Bostan, s. 190.
- [78] İbn Bâbe, Re'smâlü'n-nedîm/Nedim'in sermayesi, Süleymaniye Ktp., Yeni Cami, nr. 234, vr. 135b-138a; Nuruosmaniye Ktp., nr. 3296; Ahmet Suphi Furat, "İbn Babe'nin Resmal en-Nedim Adlı Eseri", Nihad M. Çetin'e Armağan, İstanbul 1999, s. 208.
- [79] Feridüddin Attar, Mantıkut tayr, I, 60, 187.
- [80] Feridüddin Attar, Mantıkut tayr, II, s. 7.
- [81] Nizami Gencevi, Mahzen-i Esrar (çev. M. Nuri Gencosman), Ankara 1946, s. 50, 53, 54, 81, 98, 106, 137.
- [82] Turan, Osman, Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar, Ankara: TTK yay., 1958, s. 37, 34-35. vesikalar: s. 44-46.
- [83] İbn Bibi, el-Avalimül alaiyye, tıpkıbasım Ankara 1956, s. 179, 233; Bu eserin Türkçesi: Anadolu Selçuki Devleti Tarihi, trc. M. Nuri Gençosman, Ankara 1941.
- [84] İbn Bibi, el-Avalimül alaiyye, s. 120.
- [85] İbn Bibi, el-Avalimül alaiyye, tıpkıbasım, s. 88, 181, 194, 211, 267, 289, 298, 408, 410, 460, 473, 556, 573; Ayrıca bk. Ahmed b. Mahmud, Selçukname, haz. Erdoğan Merçil, s. 123, 157 ve türlü yerler.
- [86] Merçil, Erdoğan, Türkiye Selçuklularında Meslekler, Ankara 2000, s. 128-129.
- [87] Merçil, Meslekler, s. 130-131.
- [88] Merçil, Meslekler, s. 135.
- [89] Merçil, Meslekler, s. 136-142.
- [90] Ögel, Bahaddin, Türk Kültür Tarihine Giriş, IX. Cilt (Ankara 1987) tamamı Uygurlardan Osmanlılara müzik aletleri konusundadır; M. R. Gazimihal'in de Türk Ötkü Çalgıları, Ankara 1975; a. y., Ülkelerde Kopuz ve Tezeneli Sazlarımız, Ankara 1975; a. y., Türk Vurmalı Çalgıları, Ankara 1975.
- [91] İsmail Hami Danişmend, Türklük Meseleleri, İstanbul 1983,

s. 225-228.

[92] Süleyman Ergüner nüshasından yararlandık.

[93] Uslu, "Sultan II. Murad Devri'nde Musiki", Journal of the Academic Studies, sy. 4-5, 2000, s. 458.

[94] DGBİsl. Tar. VIII, 358, 370; Uzunçarşılı, Medhal, 61.

[95] İbn Sina, Kitâbü's Şifa, haz. Ahmed Fuad el-Ahvânî-Mahmud Ahmed el-Hıfnî, Kahire 1956; Fransızca çev. d'Erlanger, La Musique Arabe, III, Paris 1938; a. e., haz. Zekeriyâ Yusuf, Kahire 1376/1956. Felsefî açıklamalar ile tıbbi tecrübelerini de aktardığı çoğunluğu itibariyle bir tıp ansiklopedisi olan Kitâbü's Şifa adlı eserinin Riyâziyyât kısmının bir bölümünü musikiye ayırmıştır. İbn Sina, Kitâbü's Şifa'da çeşitli ilimlerden tıp, mantık, felsefe gibi ilim konuları üzerinde yoğunlaşan bölümlere ayrılmıştır. Riyâziyyât (Matematik) ilimlerinin üçüncü alt bölümü Cevâmiu ilmi'l-mûsîka adını taşıyan musiki ile ilgili bu kısımda yer alan konu başlıkları altı makaledir: 1. Makale: ses, sesin oluşumu, armoni bilgileri, bestenin oluşumu, müzik biliminin kısımları, aralıklar konusuna giriş, 2. Makale: Aralıkların çeşitleri, aralarındaki ilişki, 3. Makale: cinsler ve çeşitleri, 4. Makale: cumu' (sistemler), melodi yapımı ilmi (intikal), 5. Makale: ika, ölçü, şiir ve vezinleri, 6. Makale: bestenin yapılışı (telifül elhan), musiki aletleri ve perdeler hakkında bilgiler: telli aletlerden barbat ve tunbur, şahrud, sanc, şilyak, rebab, nefesli aletlerden mizmar, yera', surnay, mizmarül cereb, diğer enstrümanlardan sanc çini, santur. Shiloah, 215-216; İbn Sina Kitâbü'n Necât adlı eserinde de bu bilgilere benzer ifadeler kullanır. Shiloah, 213.

[96] Manisa Halk ktp., nr. 1705, vr. 90b-92a; Shiloah, 296.

[97] Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 1759, vr. 150b-153b, talik, kopya tar: 732/1331, eserin tamamı 183 vr.

[98] Hasan b. Ahmed b. Ali el-Katib, Kitabu Kemali Edebi'l-Ğina (nşr. Mahmud Ahmed el-Hıfnî), Kahire 1975, 146 s. Bu eserin Zekeriyâ Yusuf tarafından yapılmış bir neşrinin tanıtımı için bk.

[99] el-Mevrid, II/2, s. 101-154; Bir yazması nesih yazıyla 121 vr., TSMK, nr. R. 1729, istinsah tarihi 625/1228'de

Sincar'da Yusuf el-Meleki el-Eşrefi tarafından kopyalanmıştır; Shiloah, 126.99 Faruki, İslam Kültür Atlası, 475.

[100] Danişpejuh, Hüner u merdüm, sy. 151, 1354, s. 49.

[101] Shiloah, 125.

[102] Shehadi, Philosophies of Music in Medieval Islam, Leiden 1995.

[103] Abbas Muhammed, Tasnifü'l-ulum beyne Nasreddin Tusi ve Nasreddin el-Beyzavi, Beyrut 1996, s. 40; Tusi için ayrıca bk. Karakaş, s. 383.

[104] Tusi, Ahlak-ı Nasırı, haz. Mücteba Minovi, Tahran 1364, s. 131, 132. Bu eser Ahlak-ı Muhteşemi olarak da bilinmektedir.

[105] Tusi, Risale fi ilmil musiki, haz. Zekeriyya Yusuf, Kahire: Darül kalem, 1964; Faruki, İslam Kültür Atlası, 477.

[106] Süleymaniye Ktp., mikrofilm, Fatih, nr. 5426/12, vr. 123-130.

[107] Kahire 1376/1957. Süleymaniye ktp., Ayasofya, nr. 3114, 248 vr.; Shiloah, 226.

[108] Safiyyüddin Abdülmümin, Kitâbü'l Edvâr, haz. Fuat Sezgin, Frankfurt 1984.

[109] Wright, Owen, The Modal System of Arab and Persian Music: A. D. 1250-1300, Oxford 1978, Safiyyüddin: s. 79-94; M. Nuri Uygun, Safiyyüddin Abdülmümin ve Kitabül Edvarı, İstanbul 2000.

[110] Süleymaniye Ktp., Fatih, 3661, vr. 40-45, talik; Danişpejuh'ta bu manzum eserin yazarının adı Hüseyin'dir, vr. 20b-42b şeklindedir: Danişpejuh, Hüner u merdüm, sy. 151, 1354, s. 61-62; Hüner u merdüm, sy. 152, 1354, s. 67-68.

[111] Danişpejuh, Hüner u Merdüm, sy. 152, 1354, s. 67-68.

[112] Ali Şah b. Hacı Büke'nin edvarı XV. yy. sonu. Bu eser Ahmet Çakır tarafından doktora tezi olarak hazırlandı.

[113] DİA, XX, 452.

[114] Shiloah, 142-145, 190-191, 195.

[115] İbn Bibi, el-Evâmirü'l Alâiyye (çev. Mürsel Öztürk), I-II, Ankara 1996; Özaydın, Abdülkerim, "İbn Bîbî", DİA, XIX, 379-381.

[116] İbn Hallikan, Vefeyatü'l-a'yan, Bulak 1855; Beyrut

1968-1971, VII cilt.; Faruki, İslam Kültür Atlası, 477.

[117] İbn Hallikan, Vefeyat, I, 148; başka bir baskı, II, 89-90.

[118] Horasan Türküleri: Anadoluya göç eden Türkmenler türkülerinde Horasan'dan göçlerinin hikayelerini aktarmaktadırlar. Bunlara "iskan veya göç türküleri" de denir. Bununla birlikte çeşitli nefeslerde Horasan pirlerinden, Horasan illerinden de bahsedilir. Gölpınarlı, Alevi Bektaşî Nefesleri, sonundaki notalar içinde; Duygulu, Melih, "Gaziantep'te Barak Türkmenlerinin İskan Havaları", Türk Halk Kültürü Araştırmaları, 1991/2, s. 31.

[119] Karakaş, s. 354.

[120] Uslu, "Sultan II. Murad Devri'nde Musiki", Journal of the Academic Studies, sy. 4-5, 2000, s. 457.

[121] Ülkü Mecn., sy. 71, Ocak 1939; Gazimihal, M. R., Ülkelerde Kopuz, Ankara 1975, s. 42; Musiki Mecmuası, sy. 309, 1975, s. 13.

[122] Üngör, E. Ruhi, "1300. Yılında Dede Korkut", Musiki Mecmuası, sy. 467, 2000, s. 5 vb.

[123] XV. yy.'da Türkçe müzik eserlerinden olan Anonim Ruhperver, yedi bab üzere yazılmıştır. Başında makamların, avazelerin icadı hakkında söylenenleri Adem peygambere kadar uzatır. Müzik mitolojisi için en ilginç bilgiyi ise yine bu eserde buluruz. Bu eser Hindistan'da bin yıl yaşayan burnu üç yüz altmış altı delikli bir kuştan bahseder. Bu kuş öttüğü zaman burnundaki bu deliklerden insanları mest eden bir müzik çıkarmış.

[124] Feridüddin Attar, Mantıkut tayr, II, s. 4-5.

[125] Sadettin Ökten, "Cezerî", DİA, VII, 505.

[126] Ebül-İz Cezeri, el-Câmi Beyne'l İlmi ve'l Ameli'n Hafi, Halep 1979; tıpkıbasım Ankara: Kültür Bakanlığı yay. 1990, s. 10, 59, 193; Shiloah, 96-98.

[127] Ebül-İz Cezeri, el-Câmi Beyne'l İlmi, tıpkıbasım 1990, s. 174.

[128] Karakaş, Mahmut, Müsbet İlimde Müslüman Alimler, Ankara 1991, s. 337; Bilim Teknik, sy. 110, s. 1-3.

[129] Ünver, İsmail, Ahmedi ve İskendername, s. 10.

- [130] Ünver, İsmail, Ahmedi İskendername, vr. 25a. Der sıfat-ı çeng ve der sıfat-ı nay.
- [131] İbn Bibi, Ahbar-ı Selaçıke-i Rum, eklerle haz. Muhammed Cevad Meşkur, ekler, kısmında resim s. 58.
- [132] Türk Dünyası Kültür Atlası Selçuklu Dönemi I, İstanbul 1997, s. 51.
- [133] Grube, Islamic Pottery, s. 83, no. 142.
- [134] Atıl, Freer Gallery of Art, s. 94; Pope, A Survey of Persian Art, X, s. 652.
- [135] Atıl, Freer Gallery, s. 96.
- [136] Atıl, Freer Gallery, s. 102.
- [137] Atıl, Freer Gallery, s. 117
- [138] Fehervari, Islamic Pottery, s. 100, no. 120, pl. 52.
- [139] Lane, Early Islamic Pottery: Mesopotamia, Egypt and Persia, s. 36, pl. 49/b.
- [140] Lane, Early Islamic Pottery, pl. 56/c.
- [141] Lane, Early Islamic Pottery, pl. 55/a; Pope, A Survey of Persian Art, X, s. 633/a.
- [142] Lane, Early Islamic Pottery, s. 36, pl. 49/a.
- [143] Lane, Early Islamic Pottery, s. 21, pl. 27.
- [144] Grube, Islamic Pottery, s. 269, no. 213.
- [145] Pope, A Survey of Persian Art, X, s. 646.
- [146] Pope, A Survey of Persian Art, X, s. 666.
- [147] Pope, A Survey of Persian Art, X, s. 750/a.
- [148] Pope, A Survey of Persian Art, X, s. 711. Aýdym-saz sungaty